

НАЦІОНАЛЬНА АКАДЕМІЯ НАУК УКРАЇНИ  
ІНСТИТУТ ІСТОРІЇ УКРАЇНИ  
ІНСТИТУТ ЗАКОНОДАВСТВА ВЕРХОВНОЇ РАДИ УКРАЇНИ

**УКРАЇНА ХХ ст.:**  
**КУЛЬТУРА, ІДЕОЛОГІЯ, ПОЛІТИКА**

Збірник статей

*Випуск 10*

**ХРУЩОВСЬКА «ВІДЛИГА»:**  
**ПЕРЕДУМОВИ, РЕАЛІЇ, НАСЛІДКИ**  
(з приводу 50-річчя ХХ з'їзду КПРС)  
Матеріали «круглого столу» 23 лютого 2006 року

Київ  
Ніка-Центр  
2006

УДК 94(477)“1956/2005”  
ББК 63.3(2)632я43(4Укр)  
У45

Редколегія: С.І.Білокінь, В.М.Даниленко (відп. редактор),  
О.В.Добржанський, Г.В.Касьянов, О.Л.Копиленко, С.В.Кульчицький,  
В.О.Крупина (відп. секретар).

**Тексти статей подані в авторській редакції.**

*Затверджено до друку Вченими радами Інституту історії України  
НАН України (протокол № 9 від 27 червня 2006 р.) та Інституту  
законодавства Верховної Ради України.*

Видання внесено Вищою Атестаційною Комісією України  
до переліку фахових видань України з історичної науки.

**Україна ХХ ст.: культура, ідеологія, політика. Збірник статей.** –  
У45 Вип. 10: Хрущовська «відлига»: передумови, реалії, наслідки.  
Матеріали «круглого столу» / Відп. ред. В.М.Даниленко. – К.:  
Ніка-Центр, 2006. – 236 с.

ISBN 966-521-413-6

У збірнику вміщено матеріали «круглого столу» «Хрущовська «відлига»: передумови, реалії, наслідки (з приводу 50-річчя ХХ з'їзду КПРС)», який відбувся в Інституті історії України НАН України 23 лютого 2006 р. У першій частині видання наведено стенограму виступів учасників цього заходу та їх дискусії. Друга частина містить наукові статті та розвідки, присвячені добі Й. Сталіна, виступу М. Хрущова на ХХ з'їзді КПРС та маловідомим сторінкам доби «відлиги» в Україні.

Видання розраховано на науковців, суспільствознавців, викладачів, студентів, усіх, хто цікавиться історією України.

УДК 94(477)“1956/2005”  
ББК 63.3(2)632я43(4Укр)

ISBN 966-521-413-6



© Інститут історії України НАН України,  
2006

© Інститут законодавства Верховної Ради  
України, 2006

© Колектив авторів, 2006

## Микита Хрущов як викривач сталінізму: ювілейні коментарі з геополітичної межі Захід – Схід

За традицією, що вже протяжна в часі<sup>1</sup>, 23 лютого 2006 р. у Києві в Інституті історії України Національної академії наук України пройшов «круглий стіл» на тему «Хрущовська «відлига»: передумови, реалії, наслідки (з приводу 50-річчя ХХ з'їзду КПРС)». У вільній дискусії висловилися провідні українські історики, правники, політологи, митці та громадські діячі. Як історико-теоретичний заспів для власних рефлексій, з ремарок диспутантів нами скомпоновано дайджест (постмодерністський прийом). Далі на його базі сформульовано проблемні поля нашого дослідження і подані можливі відповіді.

На думку академіка НАН України Валерія Смоля, півстоліття тому Радянський Союз вступив в епоху непослідовних реформ. Член-кореспондент НАН Віктор Даниленко роз'яснив приховану суть посталої перед країною дилеми «Як іти в Європу? Через Сибір? Через вікно чи двері?» Він нагадав, що ХХ з'їзд КПРС відмовився від більшовицької ортодоксії (курсу на світову революцію), допустив перемогу комунізму мирним (парламентським) шляхом і обґрунтував можливість співіснування двох систем і двох супердержав. У той же час декларувалася непримиренна боротьба двох ідеологій: комуністичної та буржуазної.

Професор Станіслав Кульчицький визначив сталінізм як полегшений варіант ленінізму (воєнного комунізму). Після смерті Й. Сталіна масовий терор став індивідуальним. З'явилися дисиденти, але вони могли принаймні щось сказати. Академік Академії правових наук Олександр Копиленко зупинився на атавізмах сталінської пори, що присутні в поточному житті. Це стосується, наприклад, парламентського виборчого гасла Народно-демократичної партії 2006 р. про відновлення смертної кари в Україні. Крім того, у документах для відділу кадрів досі вказуємо своє соціальне походження, хоча ця вимога нині нічим не регулюється. Професор Юрій Шаповал зупинився на головній політичній інтризі визначної історичної події –

відділення скомпрометованого вождя від доктрини: збоченець Й. Сталін, хороший В. Ленін і непорочний М. Хрущов.

У цілому, підмітив професор Олександр Майборода, вже на своєму старті «відлига» стала переосмисленням «вдячних людей», котрі вирости завдяки системі. По суті, М. Хрущов викрив тільки деспотичне ставлення Й. Сталіна до партійних кіл. А сам ХХ з'їзд, за професором Сергієм Білоконем, проведено, аби виловити останніх дурнів – нелояльних до правлячого режиму. Досвідчені громадяни боялися, що всіх, хто слухав страшну правду про Й. Сталіна, заарештують і вишлють до Сибіру.

Пожвавлення викликали незручні та емоційні коментарі народного художника України Миколи Сядристого, неперевершені шедеври (мікромініатюри) котрого знає весь світ уже більше чотирьох десятиліть. Ці персоніфіковані інвективи стосувалися кон'юнктури дослідницьких парадигм. Утім, М. Сядристий на «круглому столі» був єдиним, хто бачив живого М. Хрущова і мав півторагодинну розмову з керманичем ще на злеті його слави.

Не будучи ґрунтовним знавцем центральних архівів періодів сталінізму і хрущовської «відлиги», спробуємо простежити ювілейні коментарі через призму меж цивілізаційного підходу. Ця скромна «лепта» адресована не тільки вченим і студентам, але й широкій громаді.

У переддень піввікового ювілею наймасштабнішого публічного розвінчування злочинів тоталітаризму в СРСР на геополітичній межі Захід – Схід маємо декілька трактовок подій. Зокрема, вони унаочнюють розбіжності щодо значимості ролі особи Микити Хрущова в історії, котрі, приміром, характерні для вітчизняної, російської та зарубіжної (наразі – американської та британської) історіографії.

Причому з-під пера авторитетних учених з'явилися не тільки вузькофахові публікації, але й зорієнтовані на формування масової історичної свідомості – у читабельній центральній періодиці. Щодо питання про Микиту Хрущова як викривача сталінізму найпривабливіше тепер виглядають такі акценти, котрі руйнують певні стереотипи, нав'язані партійними ідеологами післяхрущовського періоду.

Перший акцент, з яким мусимо рахуватися, стосується очищення від містифікованих історичних деталей та подробиць. ХХ

з'їзд КПРС тривав 14–25 лютого 1956 р. Після того як вичерпали порядок денний і фактично завершили роботу, в останній, 12-й день пройшло ще одне, ранкове 20-е засідання, де прозвучала інформаційна «закрита доповідь» першого секретаря Микити Хрущова. Її було присвячено культу особи Йосифа Сталіна та його наслідкам, але сам термін з'явився за кілька місяців. Саме це визначило особливе місце ХХ з'їзду у всесвітній історії. Зараз однотайно доповідь М. Хрущова віднесена до найбільш важливих політичних документів ХХ ст.

Як бачимо, викрити Й. Сталіна вистачило духу аж через три роки після його смерті. Причому нікому з 1430 делегатів з'їзду від того не стало погано, ніхто не втратив свідомість, як пізніше подавали деякі вчені. Вони «купилися» на чутки, що М. Хрущов так шокував осудом Й. Сталіна, що протягом доповіді трапилося декілька серцевих нападів, а деякі з делегатів опісля потрапили в алкогольну залежність або покінчили життя самогубством. Ці припущення донині фігурують у західній пресі теж<sup>2</sup>. Однак чомусь вони не аргументуються персоніфікованою конкретикою.

Тільки професор політології в Університеті Меріленда (США) Владімір Тісманеану назвав один такий смертельний випадок. Лідер Польської об'єднаної робітничої партії Болеслав Берут самраз у Москві захворів на пневмонію і у Кремлівській лікарні помер 12 березня 1956 р. від серцевого нападу після прочитання доповіді М. Хрущова<sup>3</sup>. Між іншим, професор В. Тісманеану належить до спеціалістів із проблеми сталінізму – на матеріалі післявоєнної Румунії. Це засвідчила його монографія «Stalinism for all seasons: a political history of Romanian communism» (2003).

За трибуною ХХ з'їзду Микита Хрущов провів чотири години, удвічі довше запланованого. Стенограма і звуковий запис не велися, гостей (55 зарубіжних делегацій) не запрошували. Фактично промова перетворилася у театралізоване дійство, у кількагодинну філіппіку, що стала світовою історичною сенсацією<sup>4</sup>. До М. Хрущова так відверто не говорив жоден радянський можновладець. Промова однаково спрямовувалась як на звільнення країни, так і на зміцнення особистої влади оратора.

Ця доповідь відразу втратила статус «закритої». Її зачитали на партійних зборах, роздали керівникам зарубіжних комуністів<sup>5</sup>. Між власне виступом (25 лютого) і затвердженням відредагованого тексту

Президією і секретарями ЦК (5 березня) пройшло більше тижня. Далі відбулася безпрецедентна акція – ознайомлення з доповіддю політично активних верств населення країни, але без публікації у пресі Радянського Союзу.

Московський кореспондент «Reuters» Джон Реті долучився до витоку інформації на початку березня 1956 р. Молодий москвич Костянтин Орлов, як виявилось пізніше – співробітник Комітету державної безпеки СРСР, детально переказав сенсаційну доповідь<sup>6</sup>. Йому нібито дав почитати друг – секретар районного комітету КПРС. Насправді через подібні контррозвідувальні комбінації М. Хрущов дав світові знати, що розірвав з Й. Сталіним. Сам він пізніше в мемуарах (1970 р.) припустив, що «витік інформації» на совісті керівництва Польської об'єднаної робітничої партії.

До речі, М. Хрущов виступив на пленумі ЦК ПОРП 20 березня 1956 р. дуже відверто. Але про це стало відомо аж 14 лютого 2006 р., коли газета «Известия» (Москва) подала щойно розсекречені документи щодо ХХ з'їзду КПРС із Російського державного архіву новітньої історії. *Ось промовиста цитата з виступу М. Хрущова у Варшаві мовою оригіналу:* «Могут спросить: а вы где были, вы вместе со Сталиным были. Да, были, видели. Пусть съезд судит – достойны мы доверия или не достойны. Это действительно трагедия. И виновник ее, конечно, Сталин... Некоторые говорят: а что бы вы делали без Сталина во время войны? Немца бы разбили раньше и с меньшей кровью? Да, я в этом убежден. А может быть, и войны бы не было, умнее построили свою политику и избежали бы».

Промова Микити Хрущова, виголошена на ХХ з'їзді під грифом «державна таємниця», була повністю оприлюднена на Заході через лічені тижні. Польський журналіст Віктор Граєвскі текст промови теж «побачив цілком випадково»<sup>7</sup>. Його подруга працювала в будинку ЦК ПОРП у Варшаві. У неї виявився буклет «20-ий з'їзд партії. Промова Хрущова. Державна таємниця». Оригінал В. Граєвскі прочитав удома і швидко повернув, але встиг зайти до приятеля в ізраїльське посольство, котрий зробив копію. Із Варшави вона потрапила через Відень у Тель-Авів. Прем'єр-міністр Ізраїлю Бен-Гуріон передав документ у Вашингтон. Два тижні найкращі американські знавці СРСР досліджували промову. Лише після цього президент США Д. Ейзенхауер дозволив публікацію. Як дізнався В. Граєвскі (станом на лютий 2006 р. мешкав в Ізраїлі), американці

обіцяли винагороду 1,5 млн дол. Грошей ніхто не отримав, оскільки доповідь М. Хрущова Ізраїль передав США безкоштовно (як друзям).

Закордоном промова викликала напружений інтерес. 4 червня 1956 р. її одночасно опублікували державний департамент США і впливова у світі газета «The New York Times». Британська газета «The Observer» присвятила цілий номер, надрукувавши увесь текст у 26 тис. слів. Невдовзі на Заході з'явився і російськомовний відповідник, перекладений з англійської. Виступ М. Хрущова перетворився на викривальний документ цілої епохи. Образно кажучи, учорашній сталініст зненацька підірвав сталінізм. І це вразило обидва блоки, сформовані холодною війною. Не випадково перша офіційна радянська публікація запізнилася аж на 33 роки – журнал «Известия ЦК КПСС» за березень 1989 р.

**Другий акцент** зачіпає звичне питання періодизації історичного феномену. Якщо застосувати проблемно-хронологічний метод, то у десталінізації загалом та викритті сталінізму зокрема бачимо три антисталінські кампанії – 1953, 1956–1957 і 1961–1962 рр.

Усім відомо, що точкою відліку лібералізації комуністичного режиму служить не доповідь Микити Хрущова. «Десталінізацію» розпочали сталінські високопосадовці Лаврентій Берія та Георгій Маленков одразу після похорону Йосифа Сталіна. Указ Президії Верховної Ради СРСР про амністію від 27 березня 1953 р. стосувався близько мільйона засуджених. До речі, сучасна російська кінодокументалістика переконливо на цьому наголосила, скориставшись експертними послугами відомих істориків. Український телеканал СТБ транслював цей серіал у січні-лютому 2006 р.

М. Хрущов зумів перехопити ініціативу, причому тричі поспіль. Уперше в червні 1953 р. Слідство у справі Л. Берії та його співників (В. Меркулова, В. Деканозова, Б. Кобулова, С. Гоглідзе, П. Мешика, Л. Влодзімірського) дало важливий матеріал про масштаби і технологію репресій, включно з тортурами<sup>8</sup>. Судовий процес у Москві 18–23 грудня 1953 р. був закритим. Але після виконання вироку, за дорученням Президії ЦК КПРС, з обвинувальним заключенням (48 сторінок брошури великого формату) познайомили партійних функціонерів аж до членів райкомів і керівників суспільних кафедр.

Вдруге М. Хрущов проявив ініціативу в лютому 1956 р. Зокрема, творчо переосмислив 70 сторінок звіту спецкомісії про

репресії проти делегатів XVII з'їзду ВКП(б) та інших категорій громадян у 1935–1940 рр. Ясна річ, сам оратор своєю знамениту доповідь не писав. Він відчував труднощі з російською орфографією, приміром, замість дієслова «ознакомиться» писав «азнакомица». Проте за його замовленням з'явилися розділи про депортацію народів, післявоєнні репресії, наслідки культу особи і т. д.

Третя ініціатива М. Хрущова вилася в другу (після 25 лютого 1956 р.) антисталінську кампанію. Її підхопив XXII з'їзд КПРС і вона тривала два роки. У 1961 р. злочини сталінізму відкрито обговорювались у пресі, на радіо і телебаченні<sup>9</sup>. Тіло Й. Сталіна винесли з мавзолею на Красній площі, демонтували пам'ятники і повернули попередні назви містам: Сталінград став Волгоградом, Сталіно – Донецьком і т. д.

Третій акцент відображає амбівалентний ефект історичного відлуння хрущовського варіанту викриття сталінізму. 1956 р. став переломним пунктом у всесвітній історії. Увесь календарний рік провідні світові імперії переживали руйнівні кризи. У лютому М. Хрущов підняв завісу над сталінізмом. У листопаді радянські війська придушили демократичну революцію в Угорщині. Одночасно фіаско в Єгипті послужило початком кінця Британської імперії. До таких аргументів удалася, приміром, ряд учасників ювілейної дискусії у лондонській «The Guardian» 11 і 14 лютого 2006 р.<sup>10</sup>

У газеті «День» (Київ) професор Станіслав Кульчицький визначив історичне місце XX з'їзду КПРС, відстеживши два аспекти: інституційно-державний та суспільно-політичний<sup>11</sup>. З'їзд засудив, з одного боку, одноосібну сталінську диктатуру, в яку вродилося колективне керівництво Радянським Союзом у 1923–1928 рр., а з другого – терористичні методи управління державою і впливу на суспільство. Цей доктринальний переворот, але не відмова від комунізму, привів країну до демократизації та підвищення життєвого рівня населення.

Підкреслимо, що доповідь Микити Хрущова тільки частково розвінчала тоталітарну систему. Вона засвідчила лишень «відлигу», а не прихід довгожданої весни. Як уже на пенсії зізнався М. Хрущов, засудження Й. Сталіна стало актом моральної необхідності. Він визнав, що розповів лише частину правди, бо в самого «руки були по лікті в крові». Будучи партійним босом, у кінці 1930-х рр. М. Хрущов випросив у Й. Сталіна додаткові «розстрільні ліміти» сукупно на 70

тис. осіб. В інтерв'ю «The Guardian» 24 лютого 2006 р. 46-річний журналіст Микита Хрущов зауважив: «Звичайно, дідусь брав участь в репресіях... Але те, що він насмілювався розвінчати Сталіна, було його особистим мужнім вчинком. Це був справжній подвиг. Це означало, що він переміг сталінізм у собі»<sup>12</sup>.

Примітно, як чільний учасник сталінських репресій, М. Хрущов не знав і половини реального стану. Система правління Й. Сталіна будувалася на абсолютній таємності, де тільки генеральний секретар володів повною інформацією. Ґрунтовний знавець сталінізму і «відлиги» російський історик Рой Медведев навіть визначив основою влади Й. Сталіна не терор, а його монополію на інформацію<sup>13</sup>. Приміром, у 1956 р. М. Хрущова вразило, що в 1930-х рр. знищили близько 70% членів партії – делегатів XVII з'їзду ВКП(б).

Не тільки верхівка, але й значна частина поліетнічного радянського суспільства болісно сприйняла раптову зміну політичних цінностей, що прищеплювалися чверть століття (одне покоління). У річницю смерті Й. Сталіна, 5 березня 1956 р., частина жителів Тбілісі вимагала відставки М. Хрущова. Мітинг розігнали силою, війська відкрили вогонь – десятки вбитих, сотні поранених.

Набагато трагічніше відлуння спостерігалось у країнах-сателітах СРСР. Професор політичних наук Amherst College (штат Массачусетс, США) Вільям Таубман нагадав каральні наслідки для Східної Європи, пробудженої промовою М. Хрущова<sup>14</sup>. У червні 1956 р. придушено страйк у м. Познань (Польща) – 53-х убито, сотні ув'язнено. У листопаді 1956 р. радянські війська «умиротворили» повсталу Угорщину – більше 20 тис. угорців загинуло. До речі, В. Таубман є автором гросбуху «Khrushchev: The man and his era», за яку в 2004 р. здобув Пулітцерівську премію в біографічному жанрі. Ця книга перекладена російською<sup>15</sup>.

Величезній країні (СРСР) аж до останніх років «перебудови» злочини сталінізму так і не показали повністю, позаяк масовий терор замінив ідеологічний контроль. У жовтні 1964 р. група Л. Брежнєва відправила М. Хрущова у відставку і викреслила з офіційних версій минулого разом з іменем Й. Сталіна. Все, що робилося владою, уособили виключно з КПРС. Отож ім'я М. Хрущова випало з підручників історії. Цікаво, в умовах дехрущовізації позбувалися незручної назви населених пунктів, вулиць, колгоспів і т. д. Постраждала й меморіальна дошка про день народження тоді

Ужгородського державного університету, що донині розміщена на стіні вхідного коридору до хімічного факультету по вулиці Підгірній, 46, в Ужгороді.

Нижню частину мармурового прямокутника, де подано витяг із постанови РНК УРСР і ЦК КП(б)У про УЖДУ від 18 жовтня 1945 р., так акуратно відрізали, що й дотепер видно ту корекцію. Там фігурували прізвища – голова Ради народних комісарів УРСР Микита Хрущов і секретар Центрального Комітету КП(б)У Дем'ян Коротченко, що підписали згадану постанову. Д. Коротченко постраждав нізащо – «за компанію».

Це характерно для СРСР. Новий лідер позбувався попередника. Й. Сталін переписав свої відносини з В. Леніним. М. Хрущов викрив Й. Сталіна. Л. Брежнєв ізолював М. Хрущова. І примусив доживати віку на підмосковній дачі Петрово-Дальнє під посиленням наглядом. У той же час у роки правління Л. Брежнєва спостерігалася неоголошена реабілітація Й. Сталіна, а новий (індивідуальний) різновид терору проти інакодумців перейшов із політичної площини в кримінальну.

Закономірно, що за М. Хрущова критикували Й. Сталіна, за Л. Брежнєва – М. Хрущова, за М. Горбачова – Л. Брежнєва, бо за стратегічну мету поставили зберегти систему, притому сталінську за суттю.

Як не парадоксально (**четвертий акцент**), у теперішній автократичній Росії Йосиф Сталін фактично реабілітований, а Микита Хрущов став винуватцем усіх проблем. Так підсумувала у промовистій статті «Чому Росія все ще любить Сталіна» викладач міжнародних відносин New School University в Нью-Йорку Ніна Хрущова, правнучка знаменитого комуністичного діяча<sup>16</sup>. «Путінізм» – всеохопний гібрид, що увібрав елементи державного правління попередників – Російської православної церкви імперської доби, КДБ радянського періоду і ринкової економіки років Бориса Єльцина. Проте в основу лягла закрыта система – «вертикаль влади», знайома зі сталінських часів. Отже, не випадково через п'ять десятиліть після промови М. Хрущова у Російській Федерації збудовані нові пам'ятники Й. Сталіну та відкриваються музеї (м. Волгоград)<sup>17</sup>.

Словами видатного російського поета Євгена Євтушенка, «горбачовська перебудова була дочкою хрущовської відлиги». Молодий комуніст М. Горбачов самраз (1956) був у числі делегатів історичного з'їзду. Однак нині в Росії «оттепель сунули // в морозилку, // и для

нас, // как для новояпонцев, // Курилами сделался Крым»<sup>18</sup>. Такий невтішний ліричний висновок навів Є. Євтушенко у ліберальній «Новой газете» (Москва) за 20 лютого 2006 р.

Після більшовицької революції 1917–1918 рр. і перемоги над нацизмом у 1945 р. антисталінська промова М. Хрущова 1956 р. стала третьою за значимістю подією в історії Росії ХХ ст. Четверта – розпад СРСР у 1991 р., що відбувся рівно через двадцять років після смерті М. Хрущова (11 вересня 1971 р.). У цьому сенсі його правнучка Н. Хрущова в іншій, символічній за назвою статті «День, коли Хрущов поховав Сталіна» зауважила тільки дві віхи інтенсивної лібералізації Росії: десталінізація 1956 р. при М. Хрущові та приватизація 1991 р. при Б. Єльцині<sup>19</sup>. Однак в обох випадках російське суспільство виявилось дуже повільним у сприйнятті модернізації та дуже нетерплячим в очікуванні плодів ліберальних перетворень.

Зрештою, не тільки росіяни. 15 лютого 2006 р. українська служба Бі-Бі-Сі провела інтернет-форум «Чи викорінено сталінізм в Україні?» Попри визнання Верховною Радою України геноциду 1932–1933 рр. культ Й. Сталіна досі є частиною української національної свідомості. Це засвідчили наведені факти у надісланих Бі-Бі-Сі постингах. Наприклад, спостерігалася тяга багатьох політичних сил до звуження рамок класичної демократії. Кілька років тому канадського гостя вразив великий портрет Й. Сталіна в приймальні голови Організації ветеранів України генерала Івана Герасимова, народного депутата від Комуністичної партії. Сучасним українським політичним партіям бракує внутрішньопартійної демократії. Чимало з них служать взірцем авторитарного стилю.

Наприкінці лютого 2006 р. всеукраїнська газета «День» запитала відомих експертів: «Які відчуття викликає зараз знаменита доповідь Хрущова? І яка тенденція перемогла – хрущовської відлиги чи модернізована сталіністська?»<sup>20</sup> Письменник і дипломат Юрій Щербак (народився у 1934 р.) згадав примітну історичну деталь. Доповідь М. Хрущова зачитали на закритих партійних зборах у поліклініці на Бессарабській площі, куди потрапив і він, безпартійний студент четвертого курсу Київського медичного інституту. Першою реакцією присутніх був шок, хоч усі знали немало: у поштовому відділенні, поряд із поліклінікою, у 1947–1956 рр. стояли довгі черги людей з фанерними скриньками в руках. Вони відправляли рідним продуктові посилки у сталінські табори. Ю. Щербак переконував: як

авторові відлиги, М. Хрущову слід поставити пам'ятник у Києві навпроти входу до центрального стадіону, названого колись його іменем.

У продовження цієї теми згадаємо наступне. У Радянській Україні першим наочним виявом «відлиги» став приїзд до Києва у червні 1956 р. президента Югославії маршала Йосипа Броз Тіто з дружиною Йованкою Броз<sup>21</sup>. З цієї нагоди в Києві розпочали масове випікання на хлібо заводах української паляниці, а на вулицях уперше з'явилися пішохідні переходи європейського типу «зебра». Як бачимо, неординарні події соціальної історії України припали на офіційний («реабілітаційний») візит у СРСР зарубіжного комуністичного лідера, котрому в 1948 р. Й. Сталін проголосив анафему.

Безумовно, п'ятий акцент – іще привабливіший. Ідеться про значимість дотичного (українського) фактора, що влітається у канву десталінізації всього Радянського Союзу задля перефокусування уваги з принципових моментів на угоду поточній політичній кон'юктурі. Насамперед обговорюється кримське питання і український вплив на прийняття Кремлем державних рішень. Усім добре відомі визначні вихідці з України, що керували Радянським Союзом як перші особи – М. Хрущов, Л. Брежнев, К. Черненко. Проте тільки М. Хрущову нині випала роль «захисника українських національних інтересів».

19 лютого 1954 р. Президія Верховної Ради СРСР видала указ «Про передачу Кримської області зі складу РРФСР у склад УРСР». Цей день раніше асоціювався з царським указом про скасування кріпосного права. У теперішній Росії його частіше згадують як день втрати Криму. Передача півострова Україні сприймається багатьма вченими і політиками сучасної Росії, дослідив професор С. Кульчицький, як нічим не мотивоване рішення М. Хрущова («царський подарунок»), спрямоване проти російських національних інтересів<sup>22</sup>.

Насправді у 1954 р. Микита Хрущов нічого не міг дарувати. Він був одним з дев'яти членів Президії Центрального Помітету КПРС (раніше і пізніше – Політбюро ЦК), яка прийшла до влади після смерті Й. Сталіна. Будучи з вересня 1953 р. першим секретарем ЦК, М. Хрущов мав вагомі позиції у колективному керівництві, де питання розв'язувалися більшістю голосів. Однак не меншим впливом користувався Г. Маленков, який контролював уряд. Крім

того, як близьких соратників Й. Сталіна сприймало населення «останніх з могікан» – К. Ворошилова і В. Молотова.

Лише з липня 1957 р., після поразки «антипартійної групи», коли з Президії ЦК були виведені п'ять противників першого секретаря і введені вісім його прибічників, Микита Хрущов став вождем у партійно-радянському розумінні. Відсутність вождистських повноважень до 1957 р. не заважала йому проявляти ініціативу в різних сферах державної діяльності. Ліквідація ГУЛАГу і активна соціальна політика забезпечили М. Хрущову перемогу над суперниками. Передачу Криму теж підтримало колективне керівництво КПРС.

Представляти Микиту Хрущова агентом українського впливу безглуздо, хоча й біженка з Холмщини, національно свідомо українка Ніна Кухарчук (померла у 1984 р.) стала його дружиною ще у 1924 р. Він так само відстоював імперські, тобто російські національні інтереси, як попередники В. Ленін і Й. Сталін. Ясна річ, М. Хрущов спирався на політиків, яких добре знав. У кінці його правління Президія ЦК КПРС майже наполовину складалася з людей, пов'язаних із Україною народженням або роботою. Якраз вони (передусім Л. Брежнев, М. Підгорний, П. Шелест, В. Семичастний) відіграли істотну роль у відправці М. Хрущова на пенсію.

У свою чергу перший секретар Компартії України Петро Шелест був усунутий від влади у 1972 р. Як харизматична фігура, він запам'ятався сучасному Заходу теж містифіковано – як «місник», зміщений за захист «української мови і культури від російського впливу»<sup>23</sup>. «Шпигунський шеф» Володимир Семичастний, голова КДБ СРСР 1961–1967 рр., грав чільну роль в усуненні від влади у 1964 р. М. Хрущова, що зважився на ліберальні реформи<sup>24</sup>. Їхні деталізовані посмертні життєписи, зокрема, помістили на своїх шпальтах впливові видання США і Великобританії.

«Радянський колос» остаточно розвалився в грудні 1991 р. Фахівці відразу взяли до з'ясування витоків і причин цього колапсу. Чільне місце тут знайшлося для «стовпів» комуністичного режиму, його улюбленців і пасинків. Як викривач сталінізму, Микита Хрущов знову опинився на хиткій межі світоглядних міжцивілізаційних розбіжностей по розподільчій лінії Захід – Схід. Якими б контрверсивними не були трактовки його політичного портрету, проте його амбівалентна постать у світовій історії залишиться знаковою. 25



лютого 1956 р. М. Хрущов започаткував епоху лібералізації ідеології та практики тоталітаризму. Заплановане оновлення тоталітарної системи у межах метрополії закономірно переросло у фазу зламу в світовому масштабі. Недарма Вінстон Черчілль (помер у 1965 р.) назвав Микиту Хрущова людиною, котра «прагнула перескочити через прірву за два стрибки».

#### ПРИМІТКИ

<sup>1</sup> М. С. Хрущов і Україна: Матер. наук. семінару 14 квітня 1994 р. / Відп. ред. С. Кульчицький. – Київ: Ін-т історії України НАНУ, 1995. – 200 с.; Початок десталінізації в Україні: Матер. «круглого столу» 26 лютого 1996 р. / Ред. С. Кульчицький. – Київ: Ін-т історії України НАНУ, 1997. – 131 с.

<sup>2</sup> Parfitt T. The real secret of Khrushchev's speech // The Guardian [Лондон]. – 2006. – 24 February.

<sup>3</sup> Tismaneanu V. Stalin's executioner // The Wall Street Journal [Нью-Йорк]. – 2006. – 26 February.

<sup>4</sup> Applebaum A. Happy Anniversary, Nikita Khrushchev // The Washington Post. – 2006. – 22 February; Lendvai P. Von Chruschtschow bis Putin // Der Standard [Відень]. – 2006. – 2 März.

<sup>5</sup> Шаповал Ю. Незакрита доповідь Микити Хрущова // Дзеркало тижня [Київ]. – 2006. – 11 лютого; Пихоя Р. Страшний доклад. После выступления Н. С. Хрущева на XX съезде КПСС аплодисментов не было // Огонёк [Москва]. – 2006. – № 7 (13 февраля).

<sup>6</sup> Джон Реті: День, коли Хрущов засудив Сталіна // Українська служба радіо BBC (www.bbc.co.uk/ukrainian) [Лондон]. – 2006. – 21 лютого.

<sup>7</sup> Ік С., Хазлет М. Як Захід довідався про промову Хрущова // Українська служба радіо BBC. – 2006. – 24 лютого; К 50-летию доклада Хрущева «О культе личности и его последствиях» на XX съезде КПСС // www.seva.ru/oborot. – 2006. – 25 февраля.

<sup>8</sup> Наумов В. К истории секретного доклада Н. С. Хрущева на XX съезде КПСС // Полит.ру (www.polit.ru) [Москва]. – 2006. – 24 февраля. Вперше опубл.: Новая и новейшая история [Москва]. – 1996. – № 4.

<sup>9</sup> Медведев Р. Кінець комунізму. У чому важливість промови Микити Хрущова? // День [Київ]. – 2006. – 28 лютого.

<sup>10</sup> Kettle M. When it was no longer sweet or noble to kill for the cause // The Guardian. – 2006. – 11 February; Stalin, socialism and cold war stereotypes: Letters // The Guardian. – 2006. – 14 February.

<sup>11</sup> Кульчицький С. Роковини культу. XX з'їзд КПРС: переломний пункт в історії радянського комунізму // День. – 2006. – 23 лютого.

<sup>12</sup> Parfitt T. The real secret of Khrushchev's speech // The Guardian. – 2006. – 24 February.

<sup>13</sup> Медведев Р. Кінець комунізму. У чому важливість промови Микити Хрущова? // День. – 2006. – 28 лютого.

<sup>14</sup> Taubman W. The man who stood up to Stalinism // The New York Times. – 2006. – 24 February.

<sup>15</sup> Таубман У. Хрущев / Пер. с англ. – Москва: Молодая гвардия, 2005. – 850 с.

<sup>16</sup> Khrushcheva N. Why Russia still loves Stalin // The Washington Post. – 2006. – 12 February.

<sup>17</sup> Young C. Stalin's resurgence in Russia // The Boston Globe. – 2006. – 27 February.

<sup>18</sup> Евтушенко Е. Оттепель, засунутая в морозилку. К пятидесятилетию секретного доклада Н. С. Хрущева о Сталине на Двадцатом съезде // Новая газета [Москва]. – 2006. – 20 февраля.

<sup>19</sup> Khrushcheva N. The day Khrushchev buried Stalin // Los Angeles Times. – 2006. – 19 February; Chicago Tribune. – 2006. – 26 February.

<sup>20</sup> Через прірву – за два стрибки // День. – 2006. – 25 лютого.

<sup>21</sup> Малаков Д. Згадуючи Микиту Хрущова // Дзеркало тижня. – 2004. – 17 квітня.

<sup>22</sup> Кульчицький С. «Царський подарунок» Микити Хрущова // Крим в історичних реаліях України: Матер. наук. конфер. – Київ: Ін-т історії України НАНУ, 2004. – С. 299-306.

<sup>23</sup> Petro Y. Shelest, 87, Ukraine party chief ousted as «localist» // The New York Times. – 1996. – 26 January.

<sup>24</sup> KGB chief Vladimir Semichastny dies // The Washington Post. – 2001. – 14 January; Vladimir Semichastny // The Economist [Лондон]. – 2001. – 20 January.